

Linhartovi listi



Spletni občasnik za domoznanstvo in novice Knjižnice A. T. Linharta Radovljica

Leto 6, št. 22-23

ISSN 1580-9641

www.rad.sik.si

e-pošta: info@rad.sik.si

19. 9. 2007

Pričujoča številka "Linhartovih listov" je posvečena zanimivi radovljiški obletnici in njenemu odmevu v slovenski ljudski pesmi. Besedilo in ilustracije so del še nenatisnjene knjige o Radovljici, Begunjah in okoliških gradovih. V rokopisu je obsežno poglavje posvečeno celjski dobi v Radovljici in okolici. Del omenjenega poglavja priobčujemo v skrajšani obliki.

Stane Adam:

O visoki obletnici in njenem odmevu

550 let od bitke za Radovljico



Cesarska vojska pred Radovljico. V času bojev za celjsko dediščino je 14. junija 1457 vojska cesarja Friderika III. zavzela Radovljico, ki je nato še dvakrat menjala gospodarja. Ročno kolorirana perorisba, narejena po starejših predlogah. Avtor: Jure Sinobad

Te dni mineva 550 let od bitke za Radovljico. Gre za nekatere zaporedne dogodke iz celjske nasledstvene vojne leta 1457, ko jo Radovljica ni nič kaj poceni odnesla. Resnici na ljubo, o teh dogodkih zelo malo vemo in še to povečini iz Celjske kronike¹. Ko smo že pri Celjanih, je morda omenjena obletnica pravšnji trenutek, da se spomnimo celjske dobe v Radovljici, ki je bila pravzaprav le epizoda, saj je trajala borih 36 let. Celjani so bili vse kaj drugega kot Ortenburžani. Podedovana ortenburška posest jim je pomenila le izhodišče in nekakšno blagajno za ambicije, ki so imele silnice in cilje drugod. S podedovanimi fevdi so plačevali svoje privrženca, a je na hitro in nedomiselnostno reorganizirana uprava z novimi ljudmi povzročila razpad nekoč kompaktnih ortenburških gospostev, posledično tudi celjskih. Za razumevanje podobe Celjanov v radovljiški zgodovini si vsaj bežno oglejmo njihove začetke in njihov čas v Radovljici.

Ortenburžani so imeli radovljiško okolico dobra tri stoletja. Že pred letom 1102 so dobili ozemlje porečja Lipnice in enklavo v zgornji bohinjki dolini, vsaj od leta 1102 naprej pa so imeli tudi veliko posest med Savo in Karavankami². Ozemlji sta si bili po statusu različni in nezdružljivi. Ozemlje lipniškega gospostva je bilo alod³, ozemlje pod Karavankami pa fevd dežele Kranjske⁴. Gospostvi sta upravljala kastelana na zgornjem stolpu gradu Kamen in na Waldenbergu, Lipniškem gradu, nasproti Radovljice čez Savo. Ko je leta 1418 umrl Friderik Ortenburški⁵ kot zadnji vladajoči Ortenburžan, je zapustil veliko bogato grofijo brez pravih dedičev. S svojo drugo soprogo, mejno grofico Nežo Hachberško je sicer imel otroka, povrhu vsega pa je bila Neža ob grofovi smrti še noseča. Dne 10. maja istega leta je kralj Sigismund postavil za upravitelja ortenburške grofije in za varuha otrok oglejskega patriarha, sicer svaka pokojnega grofa⁶. Od tod naprej gre tipična srednjeveška zgodba. V slabem letu o otrocih ni bilo ne duha ne sluha. Medtem je vdova dobila odpravnino in se poročila s Pankracijem Ungnadom⁷. 29. februarja 1420 je kralj Sigismund dokončno podelil ortenburško grofijo svojemu tastu, grofu Hermanu Celjskemu⁸. Podelitev se je izvršila ob nenavzočnosti avstrijskih vojvod, ki so bili gospodje dežel, kamor sta, Celjani hoteli ali ne, spadali tako celjska kot podedovana ortenburška grofija. Slednje je tudi vplivalo na vse kasnejše težave Celjanov in posredno tudi na njihov konec.

Radovljica z okolico je postala celjska posest in tako je bilo še naslednjih 36 let. Kratka doba Celjanov je v Radovljici dokončno prelomila z visokim srednjim vekom. Novi gospodarji so bili precej drugačni kot njihovi predhodniki Ortenburžani, ki so imeli naturalno gospodarstvo za nekaj svetega. Dolgoletni najemi in fevdi so delovali na dolgi rok. Za menjavo so potrebovali in zato imeli trge in ne mest. Vse se je obračalo počasi in po utečenih tirnicah. Celjani so sklepali rizične posle za hitre dobičke. Za svoj status so imeli pregrešno visoke cilje. Obetali so si vse, največ, kar je lahko ponudilo tuzemsko kraljestvo. Prestol, ne le eden, jim je bil celo na dosegu roke. Posebno potem, ko se je celjska Barbara poročila s Sigismundom, kraljem, kasneje cesarjem najimenitnejše krščanske države srednjega veka. A poganjanje za bosansko in kasneje za ogrsko krono je Celjane na koncu stalo glave. Sprva je takšen celjski pogled na svet obetal Radovljici napredek. Senior celjske rodbine, grof Herman II. si je zamislil reorganizacijo svoje, zdaj skoraj dvakrat večje posesti. A zadeve niso bile tako enostavne. Obsežno ortenburško ozemlje je bilo zasedenostno, podeljeno v fevd ali takšne in drugačne zakupe, torej ni bilo prosto. Brezobzirna celjska uprava se je lotevala novega dela na način, ki ji je v zgodovini prinesel slab sloves. Groba izsiljevanja so bila pogosta, v nekaterih primerih je moral poseči v spore celo deželni knez, Habsburžan. Zaradi takšnih in drugačnih zapletov so celjske zvezde s celjskim imenom vred precej hitro potemnele.

Radovljica, ki jo je celjski grof Herman II. namenil svojemu sinu Hermanu III., je postajala center nekoč ortenburških posestev. Celjan se je najprej vgnezdil v Radovljici, ki pa je bila odprt in neutrjen trg ter za rezidenco neprimerna. Pri iskanju primerne gradu se Herman ni odločil za Waldenberg, Lipniški grad v neposredni bližini. Celjski grof si je, vsaj tako kažejo dogodki, pozelel grad na začetku doline Drage pri Begunjah. Tu je v bistvu šlo za dva gradova. Močno utrjeni zgornji stolp je bil sedež zemljiškega urada, ki ga je tedaj vodil kastelan Ahacij Grimšicer, ki je to službo imel že pod Ortenburžani. Prikladnejši grad je bil spodaj, nad potokom, kjer je že dolga stoletja bival en in isti grajski rod. Nikjer nisem našel direktnih dokazil, ki bi neposredno govorili o kakršnemkoli izsiljevanju Celjanov ali postopkih proti grajski družini, a iz posledic je mogoče razbrati zanimivo zgodbo. Grimšicer se po letu 1422 ne omenja več kot kastelan na

¹ Celjska kronika je ohranjena v več prepisih iz 16. in 17. stoletja. Za ta zapis sem uporabljal delo Kronika grofov Celjskih (M. Golia, 1972).

² Kasnejše gospostvo Kamen-Stain med reko Savo in Karavankami (glede podelitve in datacije prim. DZR 2).

³ Kasnejše gospostvo Waldenberg je bilo alod, ki ga je posredno z doto ali dedino svoje askvinske žene dobil Ortenburžan Majnhard, ustanovitelj Kranjsko-istrske ali Šumberške linije, ki je izumrla v moškem rodu z naslednjo generacijo (glede podelitve in datacije prim. DZR 2).

⁴ Po Ulriku II. Weimar-Orlamündskemu podeljena posest (gl. DZR 2) je v habsburški podelilni listini dat. 1338, avgust 6, (orig. perg. v HHStAW) obravnavana kot fevd dežele Kranjske.

⁵ Dat. 28. april 1418. Vpis v nekrologiju samostana v Osojah (obj. MGH Necrologia 2, 1904, 444). Vpis v mrliški knjigi osojskega samostana kaže, da je Ortenburžan umrl v ortenburški rezidenci v Ribnici ob Vrbskem jezeru in ne na Ortenburgu ali celo v Radovljici.

⁶ List. 1418, maj 10, Konstanca (obj. Altmann, Regesta Imperii 3163).

⁷ List. 1419, junij 18 (orig. perg. v ARS Ce 3 n 117).

⁸ List. 1420, februar 29 (orig. perg. v ARS Ce 2 n 147).

Kamnu⁹. Najdemo ga v listini iz leta 1428, ko je bil kastelan na Lipniškem gradu pri Radovljici¹⁰. Zdi se, da se je grof Herman III. zelo kmalu vselil v zgornji grad, ki je bil za grofovsko rezidenco s pratežem seveda premajhen, zato so Celjani zagotovo videli rešitev v pridobitvi spodnjega gradu. Gradivo iz tistega časa odseva očiten konflikt med Celjani in grajsko družino, ki je prodajala posesti in se selila v Ljubljano¹¹ in Kranj¹², proč od Celjanov, ki se jim je zdel odvzem fevdov brez odškodnine najbolj poceni posel. Novo stanovanje Celjanom ni prineslo sreče. Dne 24. junija 1426 je tu celjski grof Herman III. padel s konja in se ubil¹³. Ideje o nekakšnem centru ortenburških posesti in grofovski rezidenci v Radovljici oziroma na gradu Kamen je bilo tako konec.

Takšnih in drugačnih zgodb s Celjani ali o Celjanih je bilo v kratki celjski epizodi kar precej in vse so bile negativne. Radovljica se je kmalu po Hermanovi smrti pogreznila v provincialni dremež, ki so ga sem in tja zmotila le celjska izzivanja in ropanja po okolici. Kako bi sicer lahko drugače imenovali dokumentirano vest, da so Celjani leta 1442 izsiljevali cesarja Friderika III. in zato zavzeli Kranj, kjer so oropali in požgali farno cerkev¹⁴. Celjski so naredili veliko napako, ko so pri najrazličnejših praskah pošiljali nad lastne ljudi ali znance svoje najemnike. Znameniti Čeh Jan Vitovec, tudi sam najemnik in poveljnik celjske vojske, je novačil svoje vojake po nam znanih jugovzhodnih pokrajinah. Ti seveda niso imeli ne smisla, ne takta, z Vitovcem vred. Zato so se Celjani kaj hitro in močno priskutili prebivalstvu. To se je še posebej pokazalo v bojih za celjsko dediščino. Nimam namena na tem mestu razpredati o slabo dokumentiranih vojaških operacijah, ki jih lahko razbiramo le iz Celjske kronike in seveda bogate cesarjeve korespondence, ki pa govori več ali manj o denarnih transakcijah in novih podelitvah v nekdanji »celjskem« smislu plačevanja uslug in pridobivanja novih sredstev. Kakorkoli že, iz takih in drugačnih virov lahko povzamemo, da je Radovljica takrat trikrat menjala gospodarja. Ker se celjska posadka ni hotela vdati, je 14. junija 1457 močna vojska s cesarjem na čelu z naskokom zavzela le s plotovi zavarovano Radovljico, ki je bila pri napadu seveda močno poškodovana in požgana, saj je bila marsikatera hiša lesena. Takrat je bil, kolikor poznam vire, prvič in zadnjič kak cesar v Radovljici. Ob odhodu je cesar Friderik III. postavil za poveljnika radovljiške posadke Gašperja Lambergerja. Cesarska vojska je nato šla oblegat Sternberg (Strmec), ki je bil edino Vitovčevo oporišče na Koroškem. Medtem je pred Radovljico prišla velika Vitovčeva vojska, ki je pred tem naskočila, zavzela in oropala, prejkone, da si vzame plačilo, nič hudega slutečo freisinško Loko. Še preden naj bi prišlo do bojev za Radovljico, se je Gašper Lamberger s posadko pred celjsko premočjo umaknil, komaj za silo popravljeni trg pa zažgal. Vitovčeva najemniška vojska, sestavljena pretežno iz mobiliziranih Hrvatov, pač slavonskih stanov, je zasedla Radovljico in kar nekaj časa ropala po bližnji in daljni okolici, kar je spravilo pokonci kranjske deželne stanove. Vitovčevi najemniki so se znašli v pasti, še posebej, ker je medtem padel koroški Strmec in se je proti Radovljici napotil del cesarjeve vojske. Vitovčevi najemniki so se obrnili nazaj in ob umiku v besu zavzeli, požgali in oropali še Kranj¹⁵, potem pa se jadrno umaknili nazaj proti Celju in naprej, domov. Močna celjska posadka v Radovljici se je kmalu morala predati veliki vojski kranjskih deželnih stanov, okrepljeni s četami s Koroškega. Kazalo je na veliki spopad, a kot poroča Celjska kronika, je bilo cesarju zveste vojske toliko, da je Radovljico obkrožila in Vitovčevi posadki ni preostalo drugega, kot da se brez boja vda. Tako je bilo konec Celjanov, konec Vitovca in srednjega veka. Na ta dogodek nam je ostal spomin v narodni pesmi. Predstavljati si smemo, da je pesem združila v en dogodek tri »spopade« pred Radovljico. Najprej je cesarjeva vojska tu premagala celjsko posadko. Potem je celjska vojska prestrašila novo radovljiško posadko pod vodstvom Gašperja Lambergerja, da je pobegnila. Na koncu je cesarjeva vojska obkolila novo celjsko posadko v Radovljici, ki se je vdala brez boja. Končni rezultat je bil tako v prid cesarju. Gašper Lamberger je sicer pobegnil, kar se je pozabilo, a skupen seštevek gre vendarle v cesarjev prid in s tem posredno Lambergerju. Pesem je nekakšna turnirska pesem, kjer se Pegam (vojska pod Vitovčevim vodstvom) in Lambergar (vojska pod vodstvom Gašperja Lambergerja) trikrat (v treh situacijah pred Radovljico) zaletita druga proti drugi. V drugem poskusu je Lambergar celo ranjen (v resnici je pobegnil oz. se je brez boja umaknil). V tretjem poskusu je Lambergar (tu nastopa namesto Gašperja vedno Krištof Lamberger, ki je morda odločilno pripomogel k nastanku in ohranitvi pesmi) Pegamu (Pehaimb, Čeh, Vitovec) odsekal glavo (zmagal).

⁹ Ahac Grimšicer se prvič omenja kot kastelan na Kamnu v list. 1407, marec 13 (po mikrofilmu v ARS 30/11-11), zadnjič pa v list. 1422, april 27 (orig. perg. v ARS ZL).

¹⁰ List. 1428, marec 27 (orig. perg. v zbirki listin v GM Kranj).

¹¹ Kot je videti iz množice listinskega gradiva, ki ga je povečini objavil dr. Božo Otarepec, so ljubljanski Poschi (Posch, Bosch, Wolfgang Bosch je bil ljubljanski župan) iz Begunj (iz tega sorodstva je prav gotovo tudi Isaac Posch iz Kremsa). V Ljubljano se je umaknil tudi del Rainov, ki so v Ljubljani imeli visoke deželne službe (Jurij Rainer je bil kranjski deželni vicedom, njegov brat Andrej pa upravitelj vicedomskega urada).

¹² Erazem Stainer, ki so ga Celjani celo zaprli in ga potem na intervencijo Habsburžanov morali izpustiti, je imel mdr. tudi posesti v Seničnem in v Kranju (prim. Josip Žontar, Zgodovina mesta Kranja, 1939, 42).

¹³ Tako Celjska kronika.

¹⁴ Om. v list. 1445, julij 5 (prepis v Kom. zbirki v ARS).

¹⁵ Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice, 1971, 263.



Pegam in Lambergar



*Orig. tempera po starejši predlogi
Avtor: Jure Sinobad*



Pegam in Lambergar

Tam beli Dunaj mi stoji,
kaj tam se novega godi,
me dobro poslušajte vi!

Je sredi mesta beli grad,
pred gradom mala tratica,
na trati raste lipica.

Pod njo je hladna senčica,
v senci miza kámena,
za njo gospôda dunajska.

Med njimi cesar govori:
»Po moji misli se mi zdi,
kraljestvu mojem glihe ni!

A ni junaka, se mi zdi,
ki zmagal bi Pegámov meč,
ki reže naše glave preč!«

Pridirja Pégam in kriči,
tako ošabno govori:
»So prazni vaši upi vsi!

Ga ni junaka, se mi zdi,
na celem vašem Dunaji,
ki men' se zoperstavil bi.

Bi raje dali meni hčer
in bi zvonili vsak večer
za blagor očetnjave.

Tako pa venomer
zvonite le za nove glave,
za dunajske predstave!«

A cesar mu odgovori,
naj mine leto in tri dni
in potlej naj se le zgodi.

Čez eno leto in tri dni
pod isto lipo cesar ždi,
nasproti mu Pégám stoji:

»Visoki cesar, zdaj je čas.
Povejte no, imate glas,
da se mi zoperstavi kdo?

Sicer mi hčero dajte
in nič več ne mencajte,
ostalo pridem sam iskat.

Potem bo tele sence hlad
prilegal moji se osebi,
vi pa – dobite kakšen grad!«

Zdaj cesar mu odgovori:
»Saj vem, da velik silnež si,
a vsak meč nožnico dobi.

Kraljestvu mojem glihe ni!
Na kranjski zemlji mi živi
Lambérgar, vitez, da ga ni!

Junak, k' se tebe ne boji.
Za Krištofa ga kličejo,
enakega nikjer mu ni.«

Pégám mu rezko zagolči:
»Poklič' te ga, se mi mudi!
A, če se Krištof me zboji,

tedaj bo moja vaša hči
in kron'co boste zraven dali!
Pazite, čakam le tri dni!«

Srce cesarju zadržiti.
Pokliče sla, mu da pisanje
in reče mu, da se mudi.

Oddirja sel, na moč hiti,
predirja Gradec, pride v Breže,
zarana že na Kranjsko seže,
kjer trg Tržič še mirno spi.
Tam sel na hitro vse budi,
sprša juje jih, kje Lámbergar živi.
Tržani hitro vstanejo,
gredo, mu grad pokažejo.
Le strma pot do tam drži.

Pred gradom Lámbergar stoji
in sel mu dá pisanje.
Pečat prelomi, en dva tri
in zatopi se v branje:
»Od samega cesarja je pisanje,
Pegám je tam, ta zvitež stari,
da krono vzame, bog obvari!
Preljubi cesar, nič ne mari!«
Rekoč to konja osedla,
od matere slovo si vzame,
pokliče svoja paža dva,
na Dunaj z njima peketá.

Tam beli Dunaj mi stoji,
pod isto lipo cesar ždi,
ves star in zgrbljen od skrbi.
Ko Krištof predenj prihiti,
pokloni se in nasmeji:
»Visoki cesar, se mi zdi,
zamahnem – in Pegáma ni!«
»Ej, Krištof,« cesar govori,
»da te besede sad bi dale,
saj veš, da s Pégamom ni šale.
Prav zadnje upanje si mi!
Če glavo vzameš, se mi zdi,
potrdim ti gradove tri
in še kaj zraven, kar želiš,
po dvoboju takoj dobiš!«

Desno: Krajcar hrvaškega bana Jana Vitovca, kovan leta 1459 v Krapini. Okoli Vitovčevega grba je napis: MONETA•IN•KRAPINA•59.

Risba je izdelana po fotografiji v članku Ivana Mirnika o pravicah hrvaškega plemstva do rudarjenja in kovanja denarja. Obj. v: Povijesni prilozi (2006), št. 31, str. 104.

Risba: Jure Sinobad

Prijezdi Pégam, govori:
»Kam, Krištof, se tako mudi?
Pa saj ni taka sila.

Daj spijva vinca kupico
za tvojo ljubo mamico,
ki sinka bo 'zgubila.

In spijva drugo kupico
za tvojo ljubo sestrico,
ki solze bo točila.

In spijva tretjo kupico
za ljube tvoje tri gradé,
ki jih potem dobim, sevé.

In potlej meče opáševa
in sulice si vzameva
in v boju se spoprimeva!«

A Krištof mu odgovori:
»Res, hude sile ni,
a meni se domov mudi,

k sestrici in mami moji
in mojim ljubim trem gradém,
saj to si vsaj želeti smem!

Le urno jáhajva na bojno polje,
pokažem ti, da jaz znam bolje,
kako se streže tem rečem!«



Desno: Miniatura gradu Kamen, naslikana v maniri 15. stoletja. Podoba gradu (Kamen?) je vzeta s ponjave konja Gašperja Lambergerja v dvoboju z vitezom Bernardom Raunaherjem, kot je bila upodobljena v Turnirski knjigi Gašperja Lambergerja, fol. 66'-67, pg. 152-153. Obj. v: D. Kos, Turnirska knjiga Gašperja Lambergerja, Viharnik, Ljubljana 1997. Orig. tempera: Jure Sinobad



*Ko prvič skupaj zdirjata,
si sulice prelomita,
v sedlu se zazibljeta.*

*Ko drugič skupaj zdirjata,
spet sulice prelomita,
se Krištofu pokaže kri.*

*Ko tretjič vkup zadirjata,
hudó se z meči počita,
da vse frči in se iskri.*

*Pegám zamahne in zgreši,
zamahne, Krištofa spet ni.
»Hudič te vzemi!« zakriči.*

*»Ne bo me, ne, mi bog pomaga,
zatorej moja bode zmaga,«
zakliče Krištof, »se mi zdi,*

*da zdaj bo konec, en dva tri,«
in meč mu zavrti, da páde v travo,
z zamahom silnim odrobi mu glavo.*



*Velika množica zavpije »bravo«,
iz stolpa trómbje pojejo mu slávo.*

*Utrujen Krištof šlem si sname,
ko cesar prihiti in ga objame:*

*»Oj, Lambergare, vitez dragi,
čestitam ti k bleščéči zmagi!*

*In zdaj še pismo, se mi zdi,
da dajem ti gradove tri!«*

*mu reče, pismo da spisáti,
sam ga pregane in pečati.*

*Potem mu pismo da rekoč:
»Pa zbogom, hvala za pomoč!*

Pa Kranjce moje mi pozdravi!«

Izdaja Knjižnica Antona Tomaža Linharta, Gorenjska cesta 27, 4240 Radovljica. Uredil in oblikoval: Jure Sinobad. Vse oblike časopisa so brezplačne. Objavljenih prispevkov ne honoriramo. Vse pravice pridržane. Reproduciranje vsebine ali njenih delov je dovoljeno le ob pisnem soglasju avtorjev.